

Article type: Original Research

 <https://doi.org/10.22077/jcrl.2026.10389.1246>

Content Analysis of Forty Contemporary Ta'zیه Plays about Imam Ali (The Case of Gholamali Nadalizadeh's Poetry)

Moslem Nadalizadeh ^{1*} , Fatemeh Heydarzadeh ²

¹⁾ Assistant Professor of Persian Language and Literature, Ahlul Bayt International University, Tehran, Iran.

²⁾ M. A. in Persian Language and Literature, Ahlul Bayt International University, Tehran, Iran.

Received: Jan 10, 2026 Revised: Apr 26, 2026 Accepted: May 10, 2026

Abstract

Ta'zیه, the most important form of Shi'i ritual drama, reflects the religious beliefs, emotions, and spiritual worldview of the Iranian people through a distinctive theatrical tradition. Although the central focus of Ta'zیه is the tragedy of Karbala and the martyrdom of Imam Husayn (PBUH), the historical development of this dramatic form has also incorporated the lives and virtues of the other Imams. Among them, Imam Ali (PBUH) occupies a distinguished position, and the representation of his character has evolved into a rich ritual and dramatic tradition. This study aims to analyze the content of Alavid Ta'zیه plays through an examination and classification of forty Ta'zیه scripts composed by Nadi Damghani, the Poet Laureate of Ta'zیه. The plays are analyzed according to three principal dimensions: theme, historical period, and characterization. Given Nadi's prominent status among Ta'zیه playwrights, the analysis of his works provides valuable insight into the dominant features of this dramatic tradition. The research adopts a descriptive-analytical approach based on library research and the examination of both printed and manuscript Ta'zیه texts. The findings indicate that Imam Ali's portrayal in Nadi's works is predominantly shaped by heroic, religious, and miraculous characteristics, while comparatively less attention is devoted to his ethical, educational, and mystical dimensions. Moreover, the greatest number of plays focuses on the periods of the Prophet's lifetime and Imam Ali's caliphate, both of which offer greater dramatic potential. In terms of characterization, Imam Ali is presented primarily as the principal protagonist and a heroic agent of action. The study concludes that Alavid Ta'zیه reflects the close relationship between Shi'i belief and ritual performance, embodying the devotional community's enduring need to preserve and perpetuate the Alavid ideal through artistic expression.

Keywords: Ritual Literature, Ta'zیه, Imam Ali (PBUH), Alavid Ta'zیه, Nadi Damghani.

* **Corresponding:** Moslem Nadalizadeh, nadalizadeh@abu.ac.ir

- **Cite this article:**

Nadalizadeh, M., Heydarzadeh, F. (2026). Content Analysis of Forty Contemporary Ta'zیه Plays about Imam Ali The Case of Gholamali Nadalizadeh's Poetry. *Journal of Ritual Culture and Literature*, 5(10), 209-228.

<https://doi.org/10.22077/jcrl.2026.10389.1246>

Extended Abstract

1. Introduction

Ta'ziyeh is a form of Shiite ritual drama that combines poetry, music, and performance to communicate religious and theological concepts to its audience. The historical foundation of this tradition is the event of Ashura and the martyrdom of Imam Husayn (A.S.). However, from the Safavid period onward, its narrative scope expanded to include events from the lives of other sacred figures. Among these, Imam Ali (A.S.) appears frequently and is portrayed through qualities such as justice, spiritual authority (*wilayah*), and military courage. This study focuses on the Ta'ziyeh plays about Imam Ali written by **Gholamali Nadalizadeh**, known by the pen name **Nadi Damghani** (1941–2022). In 2013, he was recognized as *Malek al-Sho'ara-ye Ta'ziyeh* (Poet Laureate of Ta'ziyeh). During four decades of literary activity, he composed 360 new Ta'ziyeh plays and rewrote 40 older ones in order to replace weak poetry and historically inaccurate narratives. His works are known for their clear and accessible language and well-defined dramatic structure. For this reason, they represent an important body of contemporary Persian Ta'ziyeh literature. Despite Nadi's important place in this tradition, his Ta'ziyeh plays about Imam Ali have not yet been the subject of a systematic and independent content analysis. This study fills that research gap by examining forty of Nadi Damghani's Ta'ziyeh plays about Imam Ali. The texts are classified according to a three-part framework: (1) **theme** (praise, miracles, historical, epic, tragic, and legendary narratives); (2) **time period** (before Imam Ali's birth, the time of the Prophet, the period after the Prophet's death before the caliphate, the caliphate, and the period after Imam Ali's martyrdom); and (3) **the role of Imam Ali in the narrative** (main active hero or secondary symbolic figure). The study addresses the following questions:

- Which events and aspects of Imam Ali's life receive the greatest attention in these texts, and what aesthetic or cultural factors explain this emphasis?
- Conversely, which periods of his life and which of his virtues receive the least attention, and why?

By answering these questions, the study identifies the principles used to select and adapt historical and hadith materials for ritual performance and clarifies the relationship between the themes of Ta'ziyeh plays about Imam Ali and the religious and cultural system of Shiite Islam.

2. Research Method

This study is a qualitative investigation using a descriptive-analytical approach. Data were collected through library and archival research by closely examining the printed and manuscript versions of forty Ta'ziyeh plays about Imam Ali written by Nadi Damghani. The analytical framework is based on a three-part classification system. First, a thematic analysis was conducted, and the forty plays were inductively classified into six categories: (1) praise, which present the religious virtues of Imam Ali; (2) miracle, which depict his supernatural deeds; (3) historical, which recreate specific historical events from his life; (4) epic, which focus on his role in major battles; (5) tragic, which narrate sorrowful events such as his martyrdom or the attack on the house of Lady Fatimah; and (6) legendary narratives, which are based on popular Shiite folklore rather than reliable historical sources. Second, a chronological analysis was carried out. The narrative of each play was assigned to one of five periods: before Imam Ali's birth, the time of the Prophet (PBUH), the period after the Prophet's death before Imam Ali's caliphate, the caliphate, and the period after his martyrdom. This classification provides a chronological view of the periods that received the greatest dramatic attention. Third, a character analysis was conducted to examine Imam Ali's role in each play. This analysis distinguishes between his role as the main active hero who drives the plot forward and

his role as a secondary character in terms of dramatic structure but the central symbolic figure around whom the narrative is built.

3. Findings

Applying the three-part analytical framework to the forty Ta'zīyeh plays produced several important findings. The thematic classification showed that all six categories are represented in the corpus. The praise and miracle categories are the most common. These plays mainly emphasize Imam Ali's divine qualities and visible supernatural miracles rather than his philosophical, legal, or educational teachings. The epic and historical categories form the next largest group. The chronological analysis revealed a highly uneven distribution. Most of the plays focus on two periods: the time of the Prophet (PBUH) and the period of Imam Ali's caliphate. These periods include battles, public declarations, and other outward events that provide strong dramatic material. In contrast, the twenty-five years during which Imam Ali remained politically inactive after the Prophet's death are significantly underrepresented, with only three plays devoted to this period. The character analysis showed that, in most of the plays, Imam Ali is portrayed as the main hero whose actions drive the story forward. However, in a considerable number of plays, his role changes. In plays about the martyrdom of Muhsin (A.S.) or the Day of Judgment, Imam Ali appears as a passive and secondary character who does not advance the plot. Even so, his symbolic and sacred presence remains the spiritual center around which the narrative is organized.

4. Discussion and Conclusion

The findings of this study identify the main principle behind the art of Ta'zīyeh: the interaction between theological content, historical narrative, and the practical demands of dramatic performance. The concentration of plays on the periods of the Prophet (PBUH) and Imam Ali's caliphate, together with the dominance of epic and miracle themes, can be explained by two main factors: dramatic potential and audience preference. Events such as battles and visible miracles naturally lend themselves to stage performance within the spatial and technical limits of Ta'zīyeh. In contrast, Imam Ali's ethical teachings, political thought, and mystical insights are more abstract and cannot easily be presented through direct visual performance. As a result, these aspects of his life appear much less frequently in the plays. The second factor is the nature of the audience. Ta'zīyeh is a popular form of theater that has developed in close connection with the aesthetic expectations of ordinary people. Throughout its history, audiences have responded more strongly to heroic characters, clear conflicts, and supernatural events than to complex political discussions or abstract spirituality. The limited representation of the twenty-five years of Imam Ali's political withdrawal after the Prophet's death can be explained in the same way. This period offers relatively little dramatic action and includes historical figures whose portrayal may be limited by religious and social considerations. The findings also show that the Ta'zīyeh playwright does not work as a documentary historian. Instead, the writing process combines a historical core with poetic imagination and the conventions of popular Shiite religious culture. The result is a form of sacred drama in which historical events are reshaped into myth, creating a symbolic connection between the earthly and the divine through the figure of Imam Ali. While preserving its ritual and emotional functions, Nadi Damghani's Ta'zīyeh plays about Imam Ali also serve as a medium for preserving and artistically reinterpreting the Alid tradition within Iranian culture. In doing so, they strengthen both the religious and artistic identity of the Shiite community. Future studies may extend this research by carrying out comparative narrative analyses between Nadi's works and those of other major Ta'zīyeh playwrights.

تحلیل محتوایی چهل مجلس تعزیه علوی معاصر (سروده‌های نادى دامغانی)

مسلم نادعلی‌زاده^{*۱} فاطمه حیدرزاده^۲

^(۱) استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین‌المللی اهل‌بیت، تهران، ایران

^(۲) کارشناس ارشد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه بین‌المللی اهل‌بیت، تهران، ایران

دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۰ بازنگری: ۱۴۰۵/۰۲/۰۶ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۲۰

چکیده

تعزیه مهم‌ترین گونه نمایش آیینی شیعی، بازتاب‌دهنده باورها، عواطف و اندیشه‌های دینی مردم ایران در قالبی هنری و نمایشی است. هرچند محور اصلی تعزیه‌ها واقعه عاشورا و شخصیت امام حسین (ع) است، در سیر تحول این آیین، زندگی و فضایل سایر امامان نیز به صحنه آمده است. در این میان، حضرت علی (ع) جایگاهی ممتاز دارد و بازنمایی شخصیت او از منظر آیینی و دراماتیک، ابعاد متنوعی یافته است. این پژوهش با هدف تحلیل محتوایی مجالس تعزیه علوی، به بررسی و طبقه‌بندی چهل مجلس تعزیه از نادى دامغانی، ملک‌الشعرای تعزیه، پرداخته و آن‌ها را بر پایه سه مؤلفه اصلی مضمون، زمان و شخصیت‌شناسی تحلیل می‌کند. بررسی آثار نادى، به سبب جایگاه ویژه‌ای که در میان تعزیه‌سرایان دارد، می‌تواند ما را با فضای غالب تعزیه آشنا کند. روش پژوهش توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر گردآوری اسناد کتابخانه‌ای و نسخه‌های چاپی و خطی تعزیه است. یافته‌ها نشان می‌دهد که سیمای امام علی (ع) در تعزیه‌های نادى بیشتر بر پایه مؤلفه‌های حماسی، دینی و اعجاز‌آمیز بازآفرینی شده و وجوه اخلاقی، تربیتی و عرفانی ایشان کمتر مورد توجه قرار گرفته است. همچنین، بیشترین فراوانی تعزیه‌ها به دوره‌های پیامبری و خلافت امام مربوط است که از ظرفیت نمایشی بالاتری برخوردارند. در بُعد شخصیت‌شناسی نیز امام علی (ع)

* نویسنده مسئول مکاتبه: مسلم نادعلی‌زاده، nadalizadeh@abu.ac.ir

- استناد این مقاله:

نادعلی‌زاده، م.، حیدرزاده، ف. (۱۴۰۵). تحلیل محتوایی چهل مجلس تعزیه علوی معاصر (سروده‌های نادى دامغانی). پژوهشنامه فرهنگ و ادبیات آیینی، ۵(۱۰)، ۲۲۹-۲۲۸.

<https://doi.org/10.22077/jcrl.2026.10389.1246> .۲۲۸

عمدتاً به عنوان قهرمان اصلی و کنش‌گر حماسی تصویر می‌شود. در نتیجه، می‌توان گفت تعزیه‌های علوی بازتاب‌دهنده پیوند میان اعتقاد شیعی و نمایش آیینی‌اند و در آنها، نیاز جامعه مؤمنان برای تداوم اسطوره علوی در قالبی هنری تجلی یافته است.

کلیدواژه‌ها: ادبیات آیینی، تعزیه، حضرت علی (ع)، تعزیه‌های علوی، نادى دامغانى.

۱. مقدمه

«تعزیه» به عنوان یکی از جلوه‌های شاخص و منحصر به فرد هنر آیینی در فرهنگ ایرانی اسلامی، تلفیقی از شعر، موسیقی، نمایش و روایت دینی است که در باورها و احساسات جمعی شیعیان ریشه دارد. این گونه نمایشی نه تنها بازتاب دهنده واقعه عاشورا و شهادت امام حسین (ع) است، بلکه بستری برای بیان و بازآفرینی مفاهیم ژرف اعتقادی، اخلاقی، عرفانی و اجتماعی در قالبی هنری به شمار می‌آید. تعزیه برخلاف روایت تاریخی واقعه کربلا، حقیقت را از منظر تخیل و احساس و به شیوه‌ای هنری باز می‌نماید و در پی آن است تا پیام‌های دینی و انسانی را در قالب ترکیبی از شعر، موسیقی و نمایش به مخاطب منتقل کند.

در میان انواع تعزیه‌ها، مجالس علوی جایگاهی ممتاز دارند. این مجالس با محوریت شخصیت امام علی (ع)، جنبه‌هایی از حیات، منش و تعالیم آن حضرت را در قالب روایت‌های نمایشی و شاعرانه بازآفرینی می‌کنند. امام علی (ع) در این تعزیه‌ها نماد شجاعت، ایمان، عدالت، فداکاری و حقیقت‌طلبی است و حضور ایشان نه تنها یادآور پیوند ناگسستنی میان واقعه عاشورا و اندیشه علوی است، بلکه تداوم بخش سیر معنوی و فکری تشیع در ادبیات نمایشی ایران نیز به شمار می‌رود. از همین رو، تعزیه‌های علوی در بردارنده مضامینی چون عدالت‌خواهی، وفاداری، ایثار، مقاومت در برابر ظلم و معرفت الهی‌اند که از طریق زبان شعر و عناصر دراماتیک به مخاطب منتقل می‌شوند. مطالعه مجالس علوی از منظر ادبی و محتوایی می‌تواند به شناخت لایه‌های فکری، دینی و فرهنگی تعزیه بیانجامد و نسبت میان متن نمایشی و اندیشه مذهبی را آشکار سازد.

غلامعلی نادعلی‌زاده، متخلص به نادی دامغانی (۱۳۲۰-۱۴۰۱)، از برجسته‌ترین تعزیه‌سرایان و تعزیه‌گردانان معاصر است که در سال ۱۳۹۲ عنوان ملک الشعراء تعزیه را به دست آورده است (مجللی، ۱۳۹۷: ۹۷۲) و علاوه بر تعزیه، در شعر، سرود و آهنگسازی، بازیگری و کارگردانی نیز تبحر داشته است (ر.ک: شعبانی، ۱۳۹۵: ۲۸۸). نادی دامغانی از کودکی در دامان پدرش، ملّا رمضان نادعلی‌زاده، تعزیه‌خوانی را آموخته و در طول سالیان عمر خویش، تتبعات بسیاری در نسخه‌های تعزیه داشته است. اشعار ضعیف، داستان‌های ساختگی و روایت‌های نادرستی که در غالب نسخه‌های تعزیه وجود داشت، نادی را بر آن داشت تا دست به اصلاح این مجالس بزند؛ از این رو، به بازآفرینی و سرایش مجالس تعزیه پرداخت و با استفاده از منابع تاریخی معتبر و بهره‌گیری از فنون نمایش، نسخه‌ها را بهبود بخشید. نادی در طی چهل سال، ۳۶۰ مجلس جدید تعزیه سرود و چهل مجلس قدیم را اصلاح و بازآفرینی کرد (همان). اشعار او ساده و روان و نزدیک به زبان مردم است و جنبه روایی و داستانی در آن‌ها بسیار قوی است (نادعلی‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۵) و از این رو، کاملاً مناسب با بستر تعزیه است. با توجه به آنچه گفته شد، می‌توان نادی دامغانی را نماینده تعزیه‌سرایان ایرانی قلمداد کرد و با مطالعه آثارش تصویری جامع از پیکره نسخه‌های تعزیه به دست داد.

بر این اساس، این پژوهش بر آن است تا با رویکردی توصیفی تحلیلی، به بررسی و طبقه‌بندی مضامین موجود در مجالس تعزیه علوی نادی دامغانی بپردازد و نشان دهد که این مضامین چگونه در بافت زبانی و شعری این متون جلوه‌گر شده‌اند. پرسش‌های اساسی این پژوهش عبارت‌اند از:

۱. کدام بخش‌های زندگی امیرالمؤمنین (ع) در مجالس تعزیه نمود بیشتری داشته‌اند؟ دلیل توجه سراینده به این بخش‌ها چیست؟

۲. کدام بخش‌های زندگی آن حضرت در مجالس تعزیه مغفول واقع شده است؟ چرا؟

۳. چه ارتباطی میان مضامین مجالس علوی و نظام فرهنگی دینی شیعیان وجود دارد؟

پاسخ به این پرسش‌ها عناصر پیونددهنده نمایش با متن دینی را توضیح می‌دهد و این مسئله را روشن می‌کند که چه بخش‌هایی از حیات معصومین برای تعزیه‌سرایان جذاب‌تر است و کدام وقایع تاریخی ظرفیت بیشتری برای تبدیل شدن به نمایش را دارند.

۱-۱. پیشینه پژوهش

به‌رغم اهمیت مجالس علوی و ضرورت پژوهش درباره آن‌ها، پژوهشگران پیشین به این بخش از میراث تعزیه توجه خاصی نکرده‌اند. نه تنها تا امروز پژوهشی در باب مجالس علوی انجام نشده، بلکه حتی بسیاری از این مجالس به چاپ هم نرسیده‌اند و هنوز در کتابخانه‌ها و آرشیوهای شخصی هستند. از این رو، موضوع پژوهش حاضر در این حوزه بی‌سابقه است و نمونه‌های زیر، تلاش‌هایی هستند که تاکنون در زمینه انتشار نسخه‌های تعزیه صورت گرفته‌اند: مجالس تعزیه اثر حسن صالحی‌راد (۱۳۸۰)، جنگ شهادت (شامل ۳۳ تعزیه از اوایل دوره قاجار) اثر الکساندر خودزکو (۱۳۸۸)، تشنه در میقاتگه: متن و متن‌شناسی تعزیه اثر ویلهلم لیتن (۱۳۸۹)، نامه تعزیه (۳۲ مجلس تعزیه) اثر غلامعلی نادعلی‌زاده (۱۳۹۰) و مجموعه دفترهای تعزیه اثر داود فتحعلی‌بیگی و دیگران (سال‌های متمادی).

۲. بحث و بررسی

۲-۱. تعزیه

تعزیه گونه‌ای از ادبیات نمایشی است که در پیوند با وقایع تاریخی شیعی به وجود آمده است. این گونه نمایشی اصالتاً ایرانی است و از میراث خاص سیاسی و فرهنگی ایرانیان الهام گرفته است (ر.ک: چکلوسکی، ۱۳۸۴: ۷). هنر تعزیه با هنرهای دیگری، از جمله ادبیات، موسیقی، نقاشی و خوشنویسی، پیوند تام و تمام دارد. نقش شعر و ادبیات در تعزیه بسیار برجسته است، به نحوی که نمایش‌نامه تعزیه اساساً شعر است و نمایش‌های تعزیه بر اساس متن مکتوب پیش می‌روند.

چکلوسکی در تعریف تعزیه می‌نویسد:

تعزیه ایران نمایشی آیینی است که قالب و مضمون آن از سنن مذهبی ریشه‌دار متأثر است. ویژگی این نمایش آن است که صراحت و انعطاف را با حقایق کلی درهم می‌آمیزد. بیگانه‌ساختن هنر عامیانه روستایی و تقنن درباری شهری هیچ مرزی میان صورت ازلی انسان ثروتمند و فقیر، فرهیخته و ساده، تماشاگر و بازیگر باقی نمی‌گذارد، بلکه هریک شریک و غنابخش دیگری است و در طول تکاملش، بازنمایی محاصره و کشتار صحرای کربلا محور اصلی آن بوده و هیچ‌گاه ماهیت مذهبی‌اش را از دست نداده است (همان).

تعزیه اصولاً هنری مردمی است و در بستر زمان در جامعه شکل گرفته و افراد بسیاری در شکل‌گیری آن نقش داشته‌اند؛ از این رو، درباره تاریخ پیدایش تعزیه اطلاع دقیقی وجود ندارد. بهرام بیضایی (۱۴۰۱: ۱۱۵) معتقد است تعزیه «یک شکل نمایشی، طی زمان و به تدریج و بر پایه پذیرش شرایط و مردمان به وجود می‌آید، نه یک‌باره و بنا

به فرمان». بنا بر گزارش‌های تاریخی موجود، نمایش تعزیه، به صورت ابتدایی‌اش، از اواخر عصر صفویه آغاز شد. در این دوران، دسته‌هایی از مردم با لباس‌های خاص و شمایل‌ی شبیه به نقش‌آفرینان حادثه کربلا در شهر حاضر می‌شدند و نمایشی تقریباً صامت را به همراه نوحه‌سرایی اجرا می‌کردند (ر.ک: حسام مظاهری، ۱۳۹۷، ج. ۱: ۶۸-۶۹). این نمایش ابتدایی رفته‌رفته تکامل یافت تا اینکه در دوره زندیه به کمال خود رسید (همان: ۲۲۰). اولین گزارش تاریخی که از برگزاری یک تعزیه تکامل‌یافته در دست داریم، مربوط به سال ۱۷۶۵ میلادی است. در این گزارش، کارستن نیبور (Carsten Niebuhr)، سفرنامه‌نویس آلمانی، از برگزاری مراسم تعزیه‌ای در جزیره خارک سخن می‌گوید (همان: ۲۳۹-۲۴۱).

آیین ایرانی‌شیعی تعزیه در آغاز با محوریت روایت واقعه عاشورا به وجود آمد. تعزیه‌سرایان با سرودن اشعاری، وقایع تاریخ عاشورا را روایت می‌کردند تا تعزیه‌گردانان متون مکتوب را به نمایش درآورند. هنر شبیه‌خوانی در ابتدا به‌منظور زنده‌نگه‌داشتن واقعه کربلا و عزاداری برای این مصیبت ابداع شد، اما رفته‌رفته و در فرایند تکوین، گسترش یافت و دیگر وقایع تاریخ تشیع، مانند وقایع مربوط به زندگی امیرالمؤمنین (ع)، شهادت امام رضا (ع) و داستان‌های زندگی امامان و پیامبران را روایت کرد. نکته قابل توجه این است که تعزیه‌سرایان حتی در مجالسی که موضوعشان با واقعه عاشورا ارتباطی ندارد، اشاره‌ای به عاشورا و امام حسین (ع) می‌کنند و از این طریق، ارتباط سنت تعزیه را با محور آغازین شکل‌گیری‌اش حفظ می‌کنند.

اصطلاح تعزیه که در لغت به معنای عزاداری کردن است، در ابتدا به نمایش‌های حزن‌انگیزی اطلاق می‌شد که وقایع مربوط به شهادت شهدای کربلا و پس از مدتی، دیگر امامان را به تصویر می‌کشیدند؛ اما رفته‌رفته موضوع مجالس تعزیه گسترش بیشتری یافت و نمایش‌های شادی‌آفرین را نیز دربرگرفت (ر.ک: همایونی، ۱۳۸۰: ۵۳-۵۴). در همین راستا، تعزیه‌سرایان شیعه مجالسی را آفریدند که وقایع تاریخی را به تصویر می‌کشیدند که موجب شادی و فرح حاضران می‌شد. برای مثال، می‌توان به مجالسی از قبیل «میلاد امام حسین»، «مباهله» و «قتل قطام ملعونه» اشاره کرد. نکته قابل توجه دیگر درباره مجالس تعزیه این است که اساساً سرایندگان تعزیه قصد نداشتند وقایع تاریخی را به‌صورت عین‌به‌عین، دقیق و کاملاً مستند و به همان شیوه تاریخی، که هست، به رشته نظم درآورند. آنان متن تاریخ را در کارگاه تخیل خود می‌پرداختند و عناصر دراماتیک بیشتری به تاریخ می‌افزودند تا روایتی هنری از ماجرا به دست دهند. از این رو، آنچه در تعزیه به نمایش درمی‌آید، عین تاریخ نیست، بلکه اقتباسی هنری از متن تاریخی است. این پردازش هنری موجب می‌شود روایت تاریخی که تعزیه‌سرا برای سرودن انتخاب کرده است، به روایتی نمایشی تبدیل شود و قابلیت به اجرا درآوردن را به دست آورد. همچنین پردازش هنری روایت تعزیه موجب جذابیت بیشتر داستان برای مردم عامی، که مخاطبان نمایش تعزیه هستند، خواهد شد؛ زیرا روایت تاریخی صرف، چندان کشش دراماتیک ندارد و از این جهت، به لحاظ جذابیت نمایشی، غنی نیست. این پردازش هنری به جذابیت روایت می‌افزاید و مخاطبان را بیشتر به نمایش تعزیه جذب می‌کند.

همچنین شایان توجه است که تعزیه هنری است آمیخته با ذهنیت‌های ایرانیان و تأثیر ناخودآگاه جمعی ایرانیان را در جای‌جای آن می‌توان مشاهده کرد. در تعزیه، واقعه‌ای تاریخی با تبدیل‌شدن به موضوع یک آیین و گره‌خوردن به تجارب و خاطره قومی ایرانیان، به ماجرای اساطیری تبدیل می‌شود و چون در نمایش آیینی متبلور می‌شود، آن را به نمایشی اساطیری تبدیل می‌کند (ناصریخت، ۱۳۹۶: ۱۶). همچنین در این باره گفته شده است: تعزیه علاوه بر

بهره‌بردن از تفکرات اسلامی، تحت تأثیر حافظه قومی ایرانیان نیز بوده است و ردپاهای اندیشه اساطیری ایرانیان و اسطوره‌های ایرانی و همچنین اساطیر سایر اقوامی که به نوعی با ساکنان این سرزمین در ارتباط بوده‌اند و نیز باورداشت‌های سایر ملل و سرزمین‌هایی که ایرانیان و مسلمانان در آن‌ها حضور داشته و با اقوام ساکن در آن‌ها مرتبط بوده‌اند می‌توان در مجالس تعزیه مشاهده کرد (همان: ۲۱).

شبیه‌خوانی از سه رکن اصلی شعر، موسیقی و نمایش تشکیل شده است که در ادامه به هر کدام از این ارکان خواهیم پرداخت.

زبان تعزیه بر پایه شعر است و می‌توان گفت مهم‌ترین دلیل پیشرفت این هنر، بهره‌گیری آن از کلام منظوم است. شعر تعزیه ساده، روان و قابل فهم است و با اجرای این آیین مذهبی برای عموم تناسب دارد. بر همین اساس، تعزیه‌سرایان در پی آن نبوده‌اند که در اشعارشان به تکلف، تصنع و تفاخر ادبی بپردازند؛ گرچه اشعار تعزیه به لحاظ ادبی از غنای خاصی برخوردار است و صنایع مختلف بدیعی و بیانی، به تناسب موقعیت و موضوعات، در اشعار تعزیه حضور دارند.

دومین رکن تعزیه، موسیقی است که به دو گونه سازی و آوازی تقسیم می‌شود. گونه آوازی آن از طریق گفتار شبیه‌خوانان نمود می‌یابد. این شکل از موسیقی از ابتدای مجالس تعزیه مورد استفاده واقع می‌شد. نوازندگان، شکل سازی آن را با سازهایی چون طبل، شیپور، دهل و سنج به‌طور زنده اجرا می‌کنند. استفاده از دستگاه‌های موسیقی در مجالس تعزیه مناطق مختلف یکسان نیست؛ به‌طوری‌که در بعضی مناطق اجراها یکنواخت است و در مناطق دیگر تنوع زیادی از دستگاه‌های موسیقی دیده می‌شود. بیان حوادث در تعزیه مبتنی بر آواز است. به همین منظور، تعزیه‌خوانان با گوشه‌های موسیقی ایرانی کاملاً آشنا بوده‌اند. تعزیه و تعزیه‌خوانی مطمئن‌ترین و بهترین مکانی بوده که توانسته است از موسیقی اصیل ایرانی پاسداری کند و در پناه مذهب و احساسات مردم به حیات طبیعی خود ادامه دهد؛ چه به‌صورت نوحه‌خوانی و چه به‌صورت مخالف‌خوانی و موافق‌خوانی (ر.ک: همایونی، ۱۳۸۰: ۱۵۳). در مجالس تعزیه‌های حزن‌آور که فضا، غم‌انگیز است، تنوع موسیقی دیده نمی‌شود؛ اما در مجالسی که لحظاتی از آن‌ها اجرای مصیبت و لحظاتی شادی‌بخش و حماسی است، تنوع الحان دیده می‌شود. وظیفه موسیقی در تعزیه، بیان و تقویت حس کلی صحنه و تأثیرگذاری بیشتر بر تماشاگران است.

سومین رکن تعزیه، نمایش است. تعزیه ابتدا در میدانگاه‌ها و سپس در حسینیه‌ها به اجرا درمی‌آمد. اجراهای میدانگاهی معمولاً واقعی‌تر و اجراهای تکیه‌ای معمولاً نمادین‌تر هستند. هریک از انواع یادشده مقتضیات خاص خود را دارند. تعزیه‌های میدانگاهی می‌توانند ساده و پرتعداد برگزار شوند، اما تعداد زیاد شبیه‌خوانان و سیاهی‌لشکر در آن‌ها لزوماً به معنای پرهزینه‌بودن آن‌ها نیست؛ اما تعزیه‌های تکیه‌ای معمولاً با هزینه زیاد برگزار می‌شوند. امروز در مناطق مختلف کشور، هر دو نوع اجرای میدانگاهی و تکیه‌ای با شکوه کامل اجرا می‌شوند (ر.ک: نادعلی‌زاده، ۱۳۹۹: ۳۷).

۲-۲. تعزیه علوی

مجالس تعزیه، چنان‌که پیش‌تر اشاره شد، بیشتر حول محور واقعه عاشورا و شخصیت امام حسین (ع) می‌گردند؛ بااین‌حال، برخی تعزیه‌سرایان درباره دیگر شخصیت‌های دینی نیز مجالسی را سروده‌اند. در این میان، مجالس تعزیه

بسیاری درباره شخصیت و سیره امیرالمؤمنین (ع) آفریده و اجرا شده است. بر این اساس، مجالس تعزیه علوی، مجالس تعزیه‌ای هستند که با محوریت شخصیت حضرت علی (ع) سروده شده‌اند. در این مقاله از نمونه‌ای از مجالس علوی موجود استفاده شده است تا تحلیلی دقیق و علمی ارائه شود. بر این مبنا، چهل مجلس تعزیه علوی که اساس کار این پژوهش قرار گرفته‌اند، به اختصار معرفی می‌شوند:

۱. آب بقا (ملاقات حضرت خضر با حضرت علی)

۲. از صفین تا نهروان

۳. ازدواج عمر با ام‌کلثوم

۴. پدر خاک

۵. پدر یتیمان

۶. پنج‌تن آل‌عبا (حدیث کسا)

۷. از عرش تا فرش

۸. جدال نفوس ۲ (ابن‌ملجم)

۹. شب‌های غریب

۱۰. جنگ نهروان

۱۱. جوانمرد قصاب

۱۲. چهره علی در آسمان

۱۳. جنگ صفین و لیل‌الهریر

۱۴. حدیث بساط

۱۵. دو انگشت یدالله

۱۶. ساقی کوثر

۱۷. شست‌بستن دیو

۱۸. شهادت حضرت محسن (ع) (اولین شهید ولایت)

۱۹. شهادت حضرت علی (ع)

۲۰. میراث نبوت

۲۱. مالک اشتر

۲۲. علی صراط، علی میزان

۲۳. غدیر خم

۲۴. غزوه بدر

۲۵. غزوه خیبر

۲۶. ضربت سوم

۲۷. فضل و فتاح

۲۸. قتل قطام ملعونه

۲۹. قتل ابن ملجم ملعون
۳۰. قضاوت‌های حضرت علی (ع) (دکه الطشت)
۳۱. قنبر، غلام امیرالمؤمنین
۳۲. مباحله
۳۳. لیلۃ‌المبیت
۳۴. قیامت
۳۵. مرج‌البحرین
۳۶. منکر علی (ع) که تبدیل به سگ شد
۳۷. مظهرالعجائب
۳۸. من یمت یرنی
۳۹. شهادت اویس قرنی
۴۰. بئر‌العلم

مجالس یادشده متعلق به نادى دامغانى، ملقب به ملك‌الشعرای تعزیه ایران، است. تعزیه‌های نادى از حيث تنوع موضوعى، انسجام لفظى و معنوى و ظرافت‌های نمایشى و ادبى، جایگاه ویژه‌ای در میان نُسَخ تعزیه دارند. از این حيث، مى‌توان مجالس تعزیه علوى نادى را به لحاظ مضامینى که دربردارند، به دسته‌هایی تقسیم‌بندی کرد: مجالسى که به کرامات حضرت توجه نشان داده‌اند؛ مجالسى که به سیره و جنگ‌های ایشان پرداخته‌اند؛ مجالسى که برخى فضایل امیرالمؤمنین را بازتاب داده‌اند و مجالسى که به زندگى نزدیکان و اصحاب ایشان با محوریت امیرالمؤمنین توجه داشته‌اند.

از طرفى، تعزیه‌های علوى را مى‌توان بر مبنای زمان روایتشان نیز دسته‌بندی کرد. روایت دسته‌ای از مجالس علوى مربوط به عصر پیامبر (ص) است، دسته‌ای به زمان خلافت حضرت امیر (ع) مى‌پردازند و بعضى مجالس نیز داستان‌هایی را روایت مى‌کنند که مربوط به پیش یا پس از دوره حیات حضرت علی (ع) هستند. دسته‌بندی دیگری که مى‌توان از مجالس تعزیه علوى ارائه داد، مربوط به شخصیت اصلی روایت‌هاست. در این مجالس، قاعده بر آن است که امیرالمؤمنین (ع) شخصیت اصلی داستان یا یکی از شخصیت‌های اصلی روایت باشد؛ اما در بعضى روایت‌ها این‌گونه نیست.

با بررسی و تحلیل این دسته‌بندی‌ها خواهیم فهمید که کدام جنبه‌های زندگى و شخصیت حضرت در آثار نادى دامغانى مورد توجه قرار گرفته و کدام جنبه‌ها مغفول واقع شده است؟

دلیل این توجه یا بی‌توجهی چیست؟

مضامینى که در تعزیه‌های علوى حضور دارند چه ارتباطى با فرهنگ دینى شیعیان دارند؟

۲-۳. طبقه‌بندی مضمونى مجالس تعزیه علوى

بر مبنای این پژوهش، تعزیه‌های علوى نادى را مى‌توان به لحاظ مضمونى در شش گروه طبقه‌بندی کرد:

۱. **تعزیه‌های منقبتی:** این تعزیه‌ها یک یا چند فضیلت از فضیلت‌های حضرت امیر (ع) را به تصویر می‌کشند و برای تماشاگران اجرا می‌کنند. به عنوان نمونه می‌توان به مجالس «پدر خاک»، «از عرش تا فرش» و «من یمت یرنی» اشاره کرد. تعزیه‌سرایان در این گونه مجالس تعزیه بیشتر به فضائلی پرداخته‌اند که صرفاً ماهیت دینی دارند و فضایل اخلاقی، علمی و... را مغفول گذاشته‌اند. منظور از فضایل دینی، فضائلی مانند ساقی کوثر بودن، میزان اعمال بودن، علاقه فرشتگان به زیارت حضرت و... است؛ یعنی فضائلی که ماهیت اخلاقی، تربیتی، عرفانی، علمی یا... ندارند و منحصر از لحاظ درون‌دینی ارزشمند هستند.
 ۲. **تعزیه‌های اعجازی:** این دسته از مجالس تعزیه معجزات امیرالمؤمنین (ع) را به شکلی ملموس به بینندگان ارائه می‌کنند. مجالس «آب بقا»، «دو انگشت یدالله» و «مظهرالعجائب» از این دسته‌اند.
 ۳. **تعزیه‌های تاریخی:** مجالس تعزیه تاریخی یک یا چند واقعه از وقایع زندگی حضرت علی (ع) را به شیوه دراماتیک به اجرا درمی‌آورند. از میان تعزیه‌های تاریخی می‌توان به مجالس «مرج البحرین»، «غدير خم» و «قنبر، غلام امیرالمؤمنین» اشاره کرد.
 ۴. **تعزیه‌های حماسی:** این دسته از مجالس تعزیه جنگ‌های حضرت را به تصویر می‌کشند. مجالس تعزیه «جنگ نهروان»، «از صفین تا نهروان» و «غزوة خیبر» از جمله تعزیه‌های حماسی علوی هستند.
 ۵. **تعزیه‌های حزن‌آور:** مجالسی که وقایع حزن‌آور زندگی امیرالمؤمنین (ع) را روایت می‌کنند و به بیان مظلومیت آن حضرت می‌پردازند؛ وقایعی مانند شهادت آن حضرت، ضربت خوردن در مسجد، وقایع مربوط به شهادت صدیقه طاهره (س) و... از میان این تعزیه‌ها می‌توان از مجالس «شهادت حضرت محسن (ع)»، «ضربت سوم» و «قتل قطام ملعونه» نام برد.
 ۶. **تعزیه‌های داستانی و افسانه‌ای:** مجالسی که بیشتر جنبه داستانی و افسانه‌ای دارند و به ادبیات عامه شیعیان مربوط‌اند؛ مانند «فضل و فتاح» و «بئر العلم».
- با توجه به نمودار زیر، درمی‌یابیم که نادى به همه ابعاد زندگی حضرت امیر (ع) تقریباً به یک اندازه توجه کرده است؛ اما مناقب و معجزات اندکی بیشتر در آثار او بازتاب یافته‌اند.
- در این مجالس، برخلاف رویکردهای تکراری و رایج در تعزیه‌نامه‌ها، به جنبه‌هایی متنوع از حیات عرفانی، سیاسی، اخلاقی، تربیتی، ادبی و بشردوستانه امیرالمؤمنین پرداخته شده است. سیمای حضرت علی در مجالس تعزیه نادى، سیمای رهبر مذهبی مقدسی است که قدرت‌های ماورایی دارد و شجاع و جنگاور است و شخصیت معنوی، خردمند، عادل و حماسی او الگویی جامع برای انسان‌ها در همه قرون و اعصار است.
- بخشی از فضایی که در تعزیه‌ها برای حضرت امیر (ع) مطرح می‌شود، فضائلی است که به لحاظ درون‌دینی و برون‌دینی ارزشمندند و اگر به غیرشیعیان نیز عرضه شوند، جذاب و ارزشمند هستند. برای مثال، در تعزیه «پدر یتیمان»، به موضوع یتیم‌نوازی و احسان و نیکوکاری حضرت اشاره شده است که مفاهیمی اخلاقی و جهان‌شمول‌اند؛ باین‌حال، بیشتر توجه تعزیه‌سرایان، از جمله نادى دامغانی، بر فضایل دینی و معنوی حضرت امیر (ع) و تأکید بر مظلومیت ایشان است.

نادی دامغانی در تعزیه‌های تاریخی، وقایعی را برای آفرینش مجلس تعزیه انتخاب کرده است که فضیلتی از فضایل امیرالمؤمنین (ع) را برای مخاطبان روشن کند. برای مثال، در میان تعزیه‌های تاریخی، هر یک از مجالس ذیل اشاره‌ای به یک فضیلت برجسته اخلاقی در آن حضرت دارند: «لیلة المبيت» (شجاعت)، «قضاوت‌های علی» (علم)، «قنبر، غلام امیرالمؤمنین» (مهربانی و انصاف).

در مجالس حماسی عصر پیامبر نیز نادی در میان داستان‌های جنگی به دنبال کشف فضایل حضرت علی (ع) است. از این رو، در میان جنگ‌های عصر پیامبر (ص)، بیشتر بر جنگ بدر و خیبر تمرکز کرده است که حاوی فضایل بزرگی برای حضرت علی (ع) هستند. در میان مجالس حماسی عصر خلافت، ماجرا کمی متفاوت است. توجه نادی در این میان بر جنگ‌های صفین و نهروان بوده است؛ زیرا جنگ صفین یکی از پرحادثه‌ترین جنگ‌های امیرالمؤمنین است و جنگ نهروان، به لحاظ آموزه‌های معرفتی مفیدی که برای شیعیان دارد، حائز اهمیت است؛ ضمن اینکه نهروان نیز در ادامه صفین شکل می‌گیرد. اما بی‌توجهی نادی به جنگ جمل می‌تواند به سبب حساسیت شخصیت سران لشکر مخالف امیرالمؤمنین باشد. او باید برای به تصویر کشیدن واقعه جمل، تصویری ناپسند از یکی از همسران رسول خدا ارائه دهد و این مسئله، علاوه بر اینکه خلاف تقیه است، در جامعه مسلمین حساسیت‌هایی را برمی‌انگیزد. وی در مجلس «از صفین تا نهروان» نیز ماجرای حکمت را به تصویر کشیده است.

مجالس حزن‌آور به دو دسته تقسیم می‌شوند: یا مربوط به شهادت حضرت امیر (ع) هستند یا وقایع منجر به شهادت صدیقه طاهره (س) را بیان می‌کنند. هر دو دسته این مجالس به بیان مظلومیت حضرت علی (ع) و شقاوت دشمنان ایشان می‌پردازند.

به‌طور کلی، می‌توان گفت توجه نکردن نادی به جنبه‌هایی از زندگی امیرالمؤمنین (ع) معلول دو نکته است:

۱. **نداشتن جنبه دراماتیک:** جنبه‌های سیاسی، عرفانی، ادبی و... بسیار دشوار می‌توانند به شکل روایتی تصویری ظاهر شوند. از این رو، تعزیه‌سرا و تعزیه‌گردان با امکانات اندکی که دارند، به‌سختی می‌توانند مفاهیم غامضی را که در سیره امیرالمؤمنین (ع) وجود داشته است، به اجرا درآورند؛ باین‌حال، نادی با خلاقیت خود از امکانات محدود برای بازتاب این موضوعات بهره بسیاری برده است.

۲. **جذاب نبودن برای مردم:** مسائلی از این دست جذابیت چندانی برای مردم عامی ندارد و تعزیه هنری است که بر پایه ذوق و سلیقه عوام رشد می‌کند؛ از این رو، تعزیه‌سرایان، روایت‌های تاریخی را برای جذاب‌تر شدن تغییر می‌دهند و آن‌ها را دراماتیزه می‌کنند. آنچه برای مردم عامی جذاب است، جنگ، مقتل، فضایل و معجزات فوق‌بشری است نه ویژگی‌های تربیتی، ادبی، سیاسی و عرفانی.

۴-۲. طبقه‌بندی زمانی مجالس تعزیه علوی

مجالس تعزیه علوی به لحاظ زمانی به پنج دسته تقسیم می‌شوند:

۱. **پیش از ولادت:** برخی مجالس تعزیه معجزه‌هایی را روایت می‌کنند که مربوط به دوران پیش از ولادت حضرت امیر (ع) است. این مسئله در یکی از باورهای شیعی ریشه دارد. شیعیان معتقدند نور حضرت امیر (ع) و پیامبر (ص) هزاران سال پیش از آفرینش جهان آفریده شده است (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۳، ج. ۳۸: ۱۵۰) و همین موضوع باعث شده روایاتی مبنی بر کمک‌کردن امیرالمؤمنین (ع) به پیامبران و افراد صالح پیش از خود به وجود بیاید. این روایات

بیشتر جنبه‌ای اساطیری و خیال‌انگیز دارند و شخصیتی ماورایی و ازلی را به تصویر می‌کشند. مجالس تعزیه این برهه زمانی، نمایش آیینی را با جهان‌بینی قدسی شیعه پیوند می‌دهند و بر جایگاه متافیزیکی امام تأکید می‌کنند. مجالس «آب بقا» و «شست‌بستن دیو» از این دسته‌اند.

۲. **عصر پیامبر:** بخش عظیمی از مجالس تعزیه علوی نادی مربوط به روایات عصر پیامبرند؛ زیرا در این عصر بسیاری از جنگ‌های امیرالمؤمنین رخ داده و فضایل ایشان بیان شده و معجزاتی از ایشان دیده شده است. همچنین وقایع مهم زندگی ایشان، از جمله ازدواج با صدیقه طاهره، در این عصر اتفاق افتاده است. در این دوره، شخصیت امام، شخصیتی تاریخی و حماسی است و تعزیه‌ها بیشتر بر شجاعت و ایمان حضرت تأکید دارند. تنوع رویدادهای عصر پیامبر موجب تنوع مضامین تعزیه‌ها شده و ظرفیت دراماتیک ویژه‌ای را ایجاد کرده است. این مجالس بازتاب نیاز آیینی جامعه شیعه به بازآفرینی لحظات بنیادین دینی هستند. روایت مجالس «دحیه کلبی»، «لیلة المیت» و «حدیث بساط» در عصر پیامبر می‌گذرد.

۳. **دوران خانه‌نشینی:** این دوران، دوران سکون، سکوت و مظلومیت حضرت است؛ دوره‌ای که توجه فرهنگ سوگمدار شیعی را به لحظات اندوهبار آن جلب کرده است. دشواری به تصویر کشیدن صحنه‌های این دوران و همچنین نداشتن اطلاعات کافی از وقایع این دوره ۲۵ ساله و شاید رعایت مسئله تقیه، موجب شده است اکثر تعزیه‌سرایان به این برهه زمانی توجه اندکی کنند؛ از این رو، نادی فقط سه مجلس تعزیه مربوط به این دوران سروده است که عبارت‌اند از «ازدواج عمر با ام‌کلثوم»، «شب‌های غریب» و «شهادت حضرت محسن (ع)».

۴. **عصر خلافت:** بیشترین مجالس تعزیه علوی مربوط به این دوران‌اند. سیمای امیرالمؤمنین (ع) در این دوره به اوج دراماتیک خود می‌رسد؛ زیرا این دوران پر از رویدادهای تاریخی و نبردهای حماسی است که امکان بازنمایی نمایشی فراوانی دارند. از طرفی، امام در این دوره شخصیت اصلی و مرکز ثقل نمایش است و دیگر تحت سرپرستی رسول خدا (ص) نیست. امام در مجالس تعزیه این دوران شخصیتی قهرمان و در عین حال عادل است که رهبری جامعه را بر عهده گرفته و در برابر ظلم ایستاده است؛ از این رو، در این دوران وجه حماسی با وجه معرفتی همراه است. اقتضائات کار نمایشی موجب شده است جنبه حماسی و اعجازی شخصیت حضرت امیر (ع) بر جنبه‌های فکری و سیاسی ایشان غلبه کند. از مجالس مربوط به این دوره می‌توان به «منکر علی تبدیل به سگ شد» و «جوانمرد قصاب» اشاره کرد.

۵. **پس از شهادت:** شخصیت امیرالمؤمنین (ع) در این دوره باز هم به ساحت اساطیری خود بازمی‌گردد. این دوره چرخه‌ای قدسی را تکمیل می‌کند؛ حرکتی دایره‌وار از حضوری ملکوتی به حضوری ملکوتی. فضایل و معجزات امیرالمؤمنین پس از شهادت ایشان نیز ادامه دارد؛ بنابراین، امام در این دوره شفیع و واسطه فیض است؛ از این رو، مجالس مربوط به این دوره منحصر در فضایل و معجزات هستند؛ مجالسی از جمله «دو انگشت یدالله» و «قیامت». چنان‌که مشهود است دو دوره عصر پیامبر و عصر خلافت، بیشترین تعزیه‌ها را به خود اختصاص داده‌اند. این دوره‌ها به دلیل پرحادثه‌بودن، بیشتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. همچنین وقایع این دوران‌ها بیشتر مشهور و زبان‌زدند؛ درحالی‌که، برای مثال، وقایع دوران خانه‌نشینی حضرت، جز همان چند ماه اول که به شهادت حضرت زهرا (س) منتهی می‌شود، در میان عوام مشهور نبوده‌اند و بیشتر خواص از آن‌ها آگاهی داشته‌اند.

۲-۵. طبقه‌بندی شخصیت‌شناسانه مجالس تعزیه علوی

شخصیت اصلی، شخصیتی است که در روایت حضور پررنگی دارد؛ به این معنا که پیرنگ داستان را با رفتارهایش پیش می‌برد و تأثیری در روند روایت ایجاد می‌کند. بر همان اساس، شخصیت فرعی، شخصیتی است که تأثیری در پیش‌بردن پیرنگ ندارد و نقشی اندک و کم‌تأثیر در روایت بازی می‌کند.

در بیشتر مجالس تعزیه علوی، حضرت علی (ع) نقشی اساسی و محوری در روایت دارد و شخصیت اصلی داستان یا یکی از شخصیت‌های اصلی است. اما در برخی تعزیه‌ها، باینکه کل داستان پیوندی عمیق با شخصیت حضرت دارد، ایشان در روند پیش‌برد پیرنگ نقشی ایفا نمی‌کند. برای مثال، در مجلس تعزیه «شهادت حضرت محسن (ع)»، حضرت علی (ع) فقط حضور دارد و با داستان بسته شاهد ماجراست؛ اما به این دلیل که این مجلس به نوعی مظلومیت ایشان را بیان می‌کند، می‌توان آن را تعزیه علوی دانست. یا در مجلس «قتل قطام ملعونه»، حضرت علی (ع) در زمان روایت به شهادت رسیده و نقشی در روند روایت ندارد؛ اما به این دلیل که کل ماجرا معلول شهادت ایشان است، این مجلس، مجلسی علوی است. همچنین در تعزیه «قیامت» نیز حضرت علی (ع) فقط حضور دارد و کنش‌های کوچکی انجام می‌دهد که به پیش‌برد پیرنگ کمکی نمی‌کنند؛ کنش‌هایی مانند روانه کردن خلاق به سوی دوزخ. اما چون این مجلس بیانگر فضایل ایشان است، تعزیه علوی به شمار می‌آید.

در برخی مجالس تعزیه، حضرت امیر (ع) حضوری نمادین، قدسی و الهام‌بخش دارد. به این معنا که شاید کنش خاصی از طرف ایشان انجام نشود، اما تمام حوادث تعزیه بر محور همین حضور رخ می‌دهند و داستان اصلاً به وجود آمده است تا به این حضور اشاره کند. حضور ایشان در این مجالس حضوری معنوی است که جایگاه ولایت و وساطت فیض را برای مخاطب متذکر می‌شود؛ به عبارت دیگر، حضرت امیر (ع) در چنین مجالسی جایگاهی قدسی و دست‌نیافتنی، اما تأثیرگذار دارد و به رمزی قدسی تبدیل می‌شود که بقیه شخصیت‌ها را با نخ تسبیحی به یکدیگر متصل می‌کند. برای مثال، در مجالس «عقیل، نوه امام حسن مجتبی (ع)»، «علی صراط، علی میزان» و «از عرش تا فرش» ماجرا چنین است. درست است که حضرت در روند پیرنگ نقشی فعال ندارد و کنشی انجام نمی‌دهد و در نقشی فرعی قرار گرفته است، اما حضوری الهام‌بخش، نمادین، قدسی و تأثیرگذار دارد. نمودار زیر نسبت تعزیه‌هایی را که امیرالمؤمنین (ع) شخصیت اصلی آن‌هاست به تعزیه‌هایی نشان می‌دهد که حضرت در آن‌ها شخصیتی فرعی است.

۳. نتیجه‌گیری

این پژوهش با هدف تحلیل محتوایی مجالس تعزیه علوی و واکاوی سیمای امام علی (ع) در مجالس تعزیه علوی سروده نادی دامغانی انجام شد. بررسی ۴۰ مجلس تعزیه نشان داد که بازنمایی شخصیت امام در این آثار، بیش از هر چیز مبتنی بر مؤلفه‌های حماسی، دینی و اعجاز‌آمیز است. تعزیه‌سرایان با تأکید بر شجاعت، قدرت و کرامت امام کوشیده‌اند تصویری از او ارائه دهند که در چارچوب نمایش آیینی، هم‌زمان برانگیزاننده عاطفه و الهام‌بخش ایمان باشد. در مقابل، جنبه‌های اخلاقی، تربیتی و عرفانی سیره علوی که در منابع دینی و تاریخی برجسته‌اند، در تعزیه‌ها حضوری کم‌رنگ یافته‌اند؛ امری که نشان از محدودیت‌های ذاتی این قالب در بازنمایی مفاهیم غیرحادثه‌ای و انتزاعی دارد.

از نظر زمانی، بیشترین مجالس به دو دوران پیامبر و خلافت امام اختصاص یافته‌اند؛ دو مقطعی که از نظر تاریخی و نمایشی بیشترین ظرفیت دراماتیک را دارند. بازآفرینی وقایع این دوران به تعزیه‌سرایان امکان داده است تا در قالبی داستانی، مفاهیم دینی‌ای چون عدالت، شجاعت و وفاداری را تجسم بخشند. در مقابل، دوره‌های کمتر حادثه‌محور، همچون دوران خانه‌نشینی، به سبب دشواری بازنمایی نمایشی و نیز کم‌توجهی مخاطب عام به مضامین غیرحماسی، کمتر مورد پرداخت قرار گرفته‌اند.

در بُعد شخصیت‌شناسی، امام علی (ع) عمدتاً در جایگاه قهرمان اصلی و کنش‌گر فعال تصویر می‌شود و در برخی متون، حضور او به شکل نمادین و قدسی جلوه می‌یابد. این امر نشان می‌دهد که تعزیه‌سرایان میان تاریخ و اسطوره، واقعیت و قدسیت، تعادل برقرار کرده‌اند؛ بدین معنا که تعزیه علوی نه صرفاً بازآفرینی رویدادهای تاریخی، بلکه تجلی هنری باور شیعی به پیوند زمین و آسمان در وجود امام است. در نهایت، می‌توان نتیجه گرفت که تعزیه‌های علوی ضمن حفظ کارکرد آیینی و عاطفی خود، بستری برای تداوم و بازتفسیر اسطوره علوی در فرهنگ ایرانی فراهم آورده‌اند و از این رهگذر، در تثبیت هویت دینی و هنری جامعه شیعی نقشی ماندگار ایفا کرده‌اند.

کتابنامه

- بیضایی، بهرام. (۱۴۰۱). نمایش در ایران. تهران: روشنگران و مطالعات زنان.
- چکلوسکی، پیتر. (۱۳۸۴). تعزیه: آیین و نمایش در ایران. ترجمه داود حاتمی. تهران: علمی و فرهنگی.
- حسام مظاهری، محسن. (۱۳۹۷). تراژدی جهان اسلام. تهران: آرما.
- خودزکو، الکساندر. (۱۳۸۸). جنگ شهادت (شامل ۳۳ تعزیه از اوایل دوره قاجار). ترجمه جعفر خمامی زاده. تهران: بلور.
- رجایی زفره‌ای، محمدحسن و فتحعلی بیگی؛ داود. (۱۳۸۲). مجموعه‌ی دفترهای تعزیه. تهران: نمایش.
- شعبانی، زهره. (۱۳۹۵). تعزیه‌خوانی. تهران: آوند دانش.
- صالحی‌راد، حسن. (۱۳۸۰). مجالس تعزیه. تهران: سروش.
- لیتن، ویلهلم. (۱۳۸۹). تشنه در میقاتگه: متن و متن‌شناسی تعزیه. ترجمه حسین اسماعیلی. تهران: معین.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳). بحارالانوار. بیروت: دارالاحیاء التراث.
- مجللی، اسماعیل. (۱۳۹۷). شبیه‌نامه سیری در چگونگی شکل‌گیری تعزیه و تعزیه‌خوانی. تهران: فکر بکر.
- نادعلی زاده، غلامعلی. (۱۳۸۹). رفرف عشق. تهران: مکتب صادق.
- نادعلی زاده، غلامعلی. (۱۳۹۰). نامه تعزیه (۳۲ مجلس تعزیه). تهران: فرهنگستان هنر.
- نادعلی زاده، غلامعلی. (۱۴۰۱). شست‌بستن دیو در منظومه‌های مذهبی و مجالس تعزیه. تهران: کلام سلیس.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه غدیرخیم. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه آب بقا (ملاقات حضرت خضر با حضرت علی). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه ازدواج عمر با ام‌کلثوم. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه پدر خاک. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه از فرش تا عرش. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه جدال نفوس ۲ (ابن ملجم). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه چهره حضرت علی (ع) در آسمان. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه ساقی کوثر. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه دحیه کلبی. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه عقیل (ع)، نوه امام حسن مجتبی (ع). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه علی صراط، علی میزان. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه غزوه بدر. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه غزوه خیبر. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه ضربت سوم. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه فضل و فتاح. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه قتل ابن ملجم ملعون. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه قضاوت‌های حضرت علی (ع) (دکه الطشت). تهران.

- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه قنبر، غلام امیرالمؤمنین (ع). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه قیامت. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه مرج البحرین (ازدواج حضرت علی با حضرت فاطمه). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه منکر علی (ع) تبدیل به سگ شد. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه از صفین تا نهروان. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه پدر یتیمان. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه پنج تن آل عبا (حدیث کساء). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه شب‌های غریب. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه جنگ نهروان. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه دو انگشت یدالله. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه شست بستن دیو. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه شهادت حضرت علی (ع). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه قتل قطام ملعونه. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه جوانمرد قصاب. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه جنگ صفین و لیلة‌الهریر. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه حدیث بساط. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه شهادت حضرت محسن (ع) (اولین شهید ولایت). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه ضربت خوردن حضرت علی (ع). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه مباحله. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه لیلة‌المبیت. تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه مظهرالعجائب (ع). تهران.
- نادعلی زاده، غلامعلی. تعزیه من یمت یرنی. تهران.
- نادعلی زاده، مسلم. (۱۳۹۹). درآمدی بر مبانی تعزیه‌شناسی و تعزیه‌پژوهی. تهران: دانشگاه بین‌المللی اهل بیت (ع).
- ناصریخت، محمدحسین. (۱۳۹۶). ادبیات ایران و آیین شبیه‌خوانی. تهران: سوره مهر.
- همایونی، صادق. (۱۳۸۰). تعزیه در ایران. شیراز: نوید.

References

- Beyzai, B. (2022). *Performance in Iran*. Tehran, Iran: Roshangaran and Women's Studies. [In Persian]
- Chelkowski, P. (2005). *Ta'zیه: Ritual and drama in Iran* (D. Hatami, Trans.). Tehran, Iran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Chodźko, A. (2009). *The war of martyrdom: Thirty-three Ta'zیه plays from the early Qajar period* (J. Khomamizadeh, Trans.). Tehran, Iran: Bolour. [In Persian].

- Hesam Mazaheri, M. (2018). *The tragedy of the Islamic world* (Vol. 1). Tehran, Iran: Arma. [In Persian].
- Homayouni, S. (2001). *Ta'zīyeh in Iran*. Shiraz, Iran: Navid. [In Persian].
- Litten, W. (2010). *Thirsty at the place of meeting: Text and textology of Ta'zīyeh* (H. Esmaili, Trans.). Tehran, Iran: Moein. [In Persian].
- Majlesi, M. B. (2024). *Bihar al-anwar*. Beirut, Lebanon: Dar al-Ihya al-Turath. [In Arabic].
- Mojallali, E. (2018). *Shabih-nameh: A survey of the formation of Ta'zīyeh and Ta'zīyeh recitation*. Tehran, Iran: Fekr Bekr. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. (2010). *Rafraf-e eshq*. Tehran, Iran: Maktab Sadegh. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. (2011). *Nameh-ye Ta'zīyeh (32 Ta'zīyeh assemblies)*. Tehran, Iran: Farhangestan-e Honar. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Ab-e Bagha (The meeting of Khidr with Hazrat Ali)*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Ali Serat, Ali Mizan*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Ali's Face in the Sky*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Aqil, the grandson of Imam al-Hasan al-Mujtaba (A.S.)*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Binding the Thumb of the Demon*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Denier of Ali Who Was Turned into a Dog*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Dihyah al-Kalbi*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Fazl va Fattah*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of From Earth to Heaven*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of From Siffin to Nahrawan*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Ghadir Khumm*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Hadith-e Basat*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Jang- the Battle of Siffin and Laylat al-Harir*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Javanmard-e Qassab*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Laylat al-Mabit*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of 'Man Yamut Yarani*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Marj al-Bahrain (The marriage of Hazrat Ali and Hazrat Fatima)*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Mazhar al-Ajaib*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Mubalahah*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Qanbar, the Servant of the Commander of the Faithful*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].

- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Battle of Badr*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Battle of Khaybar*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Battle of Nahrawan*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Cupbearer of Kawthar*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Day of Judgment*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Death of the Accursed Ibn Muljam*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Death of the Accursed Qatam*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Father of Orphans*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Father of the Earth*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Judgments of Imam Ali*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Lonely Nights*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Marriage of Umar and Umm Kulthum*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Martyrdom of Imam Ali (A.S.)*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Martyrdom of Muhsin (A.S.) (The First Martyr of Wilayah)*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the People of the Cloak (Hadith al-Kisa')*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Striking of Imam Ali*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Struggle of Souls II (Ibn Muljam)*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of the Third Blow*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, G. *Ta'zīyeh of Two Fingers of Yadollah*. Unpublished manuscript. Tehran, Iran. [In Persian].
- Nadalizadeh, M. (2020). *An introduction to the foundations of Ta'zīyeh studies and Ta'zīyeh research*. Tehran, Iran: Ahl al-Bayt International University. [In Persian].
- Nadalizadeh, M. (2022). *The binding of the demon in religious poems and Ta'zīyeh assemblies*. Tehran, Iran: Kalam Salis. [In Persian].
- Naserbakht, M. H. (2017). *Iranian literature and the Shabih-khani ritual* (1st ed.). Tehran, Iran: Sureh Mehr. [In Persian].
- Rajaei Zefrehi, M. H., & Fathalibeygi, D. (2003). *The collection of Ta'zīyeh booklets*. Tehran, Iran: Namayesh. [In Persian].
- Salehi Rad, H. (2001). *Ta'zīyeh assemblies*. Tehran, Iran: Soroush. [In Persian].
- Shabani, Z. (2016). *Ta'zīyeh recitation*. Tehran, Iran: Avand Danesh. [In Persian].